

Др Гордана ТОМОВИЋ
Београд

КТИТОРИ МАНАСТИРА СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ ПЉЕВАЉСКЕ

О настанку манастира Свете Тројице и о његовим оснивачима познати су различити извори, међу којима су најстарији записи у рукописним црквеним књигама који се јављају од 1537. године, затим два ктиторска натписа на живопису у призиданој припрати из 1592. године и три сигниране ктиторске композиције, од којих је једна о оснивању храма у наосу, друга о оснивању припрате и трећа о секундарном ктитору приложнику, сви настали последње деценије XVI века. За несагласне податке из натписа и писаних извора, а нарочито за различиту слику цркве на два ктиторским композицијама, понуђена су релативно прихватљива решења, али су и поред тога поједина питања остала отворена.¹ Међу њима се на првом месту поставља питање да ли је ту постојало старије црквено седиште. На основу познате забране турских власти да се православни црквени центри могу само обнављати на старим темељима, а никако подизати нови, претпостављало се да је и црква Свете Тројице пљеваљске настала на старијој црквеној грађевини.

Манастирска црква подигнута је између брежуљкастих обронака двају брда – Боровца источно (1129 m) и Руднице (1117 m) на западној страни, на изворишту потока Бисерке, на нагнутом, нестабилном и водом угроженом терену, где се олтар наслањао на стену и био укопан за око 2 m. Манастир није археолошки истражен, али су санациони радови 1987. године дали неочекиване резултате. Нивелација терена извршена је супструкцијом од два реда побијених храстових шипова преко којих је постављен роштиљ од др-

¹ Најпотпуније податке о манастиру и његовим драгоценостима доноси Сретен Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974.

вених греда, а међупростор испуњен камењем.² Такав систем учвршћивања тла и дренаже на стрмом терену откривен је и приликом радова на измештању манастира Пиве, где је слична супструкција била начињена од масивних нагорелих греда.³ У Светој Тројици конструкција на шиповима запажена је испод целе припрате и наоса, изузев олтара који је зидан на стени, а санационим поступком греде пропале од влаге замењене су бетоном. Према томе, тешко се може одржати становиште да је прво изграђен наос, а потом дозидана припрата.⁴ Идентична супструкција наоса и припрате сведочи да су храм и припрата настали у исто време, на истим темељима и истим грађевинским поступком – ломљеним каменом и тесаницима од сиге у полуобличастом своду наоса. Из тога следи закључак да је манастирска црква са наосом и припратом из темеља подигнута и осликана између 1592. и 1595. године јединственим сликарским опусом, који се на основу ликовних одлика приписује познатом попу Страхињи из Будимља. Приликом тадашње изградње у југоисточни стуб у припрати узидана је као сполија база са римским натписом, донета са Комина, римског муниципија код Пљеваља, и откривена испод слоја малтера приликом конзерваторско-рестаураторских радова 1996. године.⁵ При свему томе, сама чињеница да манастир Свете Тројице у XVI веку постаје веома значајан центар монаштва, преписивачке делатности, ризница црквених књига и других драгоцености, упозорава да је такав процват морао настати у православној средини са старом и развијеном црквеном организацијом, која је подстицана јаким привредним и трговачким залеђем.

1. Почетак хришћанске црквене организације на подручју западне Раике

Околина манастира и града Пљевља припада рудоносној регији која је у римско доба доживела снажан развој током II-III века, са изграђеном муниципалном управом и урбанизованим средиштем у селу Комини – чије је

² Витомир Србљановић, *Прилог проучавању грађења манастира Свете Тројице код Пљеваља*, Брезнички записи 1, Пљевља 1990, 101-103.

³ За овај податак захвалност дугујемо проф. Аники Сковран, руководиоцу великог подухвата око измештања манастира Пиве.

⁴ Владислав Касалица, *Ктитори манастира Света Тројица код Пљеваља*, Брезнички записи 4-5, Пљевља 1993/94, 6-11. Сводећи податке о ктиторима Свете Тројице из рукописних извора и натписа и запажања о супструкцији темеља на шиповима, В. Касалица оставља и даље отворено питање најстаријег дела храма, јер нису обављена археолошка истраживања приликом санације.

⁵ Светлана Лома, *Проблеми идентификације, уређења и становништва муниципија S.*, Гласник Завичајног музеја 3, Пљевља 2003, 9-23, стр. 14, нап. 7. Радове на цркви извршили су стручњаци Завода за заштиту споменика културе са Цетиња.

име, дуго у науци загонетка, са успехом разрешено као *Municipium Splonistarum*.⁶

О раној црквеној организацији у Полимљу у преднемањићком периоду, од IX – XI века, сведоче црква Светог Јована у Затону, чија је основа у облику триконхоса, и сачувани фрагменти прероманичке пластике – стубић пронађен испред улаза у цркву Свете Тројице у Мајсторовини и камена олтарска преграда, секундарно искоришћена у цркви Светог Петра у Бијелом Пољу.⁷ Са оснивањем српске самосталне црквене организације пљеваљски крај је припао Хумској епископији са седиштем у Стону, а од средине XIII века у цркви Светог Петра на Лиму. На овом простору, на граници према Босни, одакле су српску цркву угрожавали утицаји јеретичких учења богумила и бабуна, настао је између 1286. и 1292. године Пљеваљски требник или Пљеваљски синодик православља у коме су пописане српске епископије и поименично њихови епископи. Поред будимљанских и дабарских епископа помињу се хумски епископи Иларије, Теодосије, Методије, Неофит и Никола. На крају помена епископа призива се помоћ Свете Тројице.⁸ Из прве половине XIV века познати су хумски епископи Јевстатије, Јован, Данило, од 1324. године архиепископ, и последњи Стефан Пекпал. Средином XV века на подручју бивше Хумске епископије формирана је Лимска митрополија, коју је наследила Херцеговска митрополија са седиштем у манастиру Милешеви. Између 1466. и 1471. године на њеном челу био је митрополит Давид, потом се помињу митрополит Марко (1524), Максим и Никанор (1546). Херцеговска митрополија 1611. године издељена је на две епархије. Западни део задржао је назив митрополије Херцеговине са седиштем у манастиру Тврдошу, а основана је митрополија Пријепоља и Таслице, која је обухватала Пљеваљски и Пријепољски кадилук, са седиштем у манастиру Светог Петра на Лиму. Од средине XVII века, пошто је црква Светог Петра на Лиму спаљена, а затим и претворена у цамију, Петровска митрополија била је у саставу Рашке митрополије.⁹

⁶ Убедљиве аргументе за прихватање оваквог тумачења имена насеља доноси: Светлана Лома, нав. дело, 17-19.

⁷ Војислав С. Јовановић – Љубо Глушац, *Црква Свете Тројице у Мајсторовини*, Гласник Српског археолошког друштва 9, Београд 1993, 212-218.

⁸ Љубомир Стојановић, *«Требник» манастира Св. Тројице код Плеваља*, Споменик СКА LVI, др. разред 48, Сремски Карловци 1922, 22-30, стр. 25 (хумски епископи).

⁹ Радмила Тричковић, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ СССРХХ, Београд 1980, 61-164, стр. 121-122 (Митрополија Препоља и Ташлице); Марија Јанковић, *Милешевска митрополија*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 145 - 153.

2. Оснивање храма Свете Тројице

Са првом обномом Пећке патријаршије 1557. године на рушевинама старих храмова почиње велика обнова многобројних црквених споменика. Јединствена супструкцији наоса и припрате манастира Свете Тројице из последње деценије XVI века показала је да под темељима не постоји старији грађевински слој, чиме је отворено питање где је могла бити старија црква. У манастирском комплексу покрај јужног зида спољашње припрате, постоји малена подземна црквица која је била попличана мермерним тесаним плочама и у којој су се очували делови живописа – представа свете Тројице са Богородицом и арханђелом Михаилом.¹⁰ Вероватно да је ова подземна црквица била део првобитног храма Свете Тројице, подигнутог на извору потока Бисерка, који се нешто ниже улива у реку Брезницу. Оба водотока имају везе са називима цркава. Први, Бисерка, који је спроведен подземним каналом кроз манастирску порту, потиче од латинског назива за цркву – базилика, али прихваћеног преко познороманског, влашког изговора.¹¹ Иако су већ од XIII века власи у српској држави били највећим делом посрбљени, међу милешевским власима у средњем Полимљу могли су се задржати позноромански говорни елементи, а нарочито од друге половине XV века када је у нахији Кукањ са центром у Пљевљима живело 6 влашких ђемата са 178 домаћинстава и 26 неожењених мушараца.¹²

Други хидроним, Брезница, по коме је названа и читава област, у изворношном делу називао се Врхбрезница, а ту је постојало и истоимено сеоско насеље. Светотројички манастир, подигнут у атару села Врхбрезнице, понекад се у изворима такође назива Врхбрезница или Врхобрезница. Село Врхбрезница забележено је у турском попису Херцеговине из 1477. године. Тада је била мезра, напуштено село, у нахији Кукањ, са приходом од 795 акчи, у читлуку субаше Исмаила. У запустелом сеоском насељу једино још није био заустављен рад воденичких точкова. Субаша Исмаил имао је у Врхбрезници четири воденице као личну својину, једну ступу, и половину још једног млина.¹³ Претпоставља се да је тај његов посед био у пљеваљском

¹⁰ Припрате је подигнута 1876. године када су бочни зидови наоса и припрате надвишени за око 2 m и старије здање уклопљено у целини у нови корпус, Сретен Петковић, нав. дело, 29-30 (доградња 1876); 84-85 (подземна црквица).

¹¹ Александар Лома, *Топономастика и археологија – антички локалитети код Пљеваља и Пријеполја и могући предсловенски остаци у тамошњој топонимији*, Ономатолошки прилози X, Београд 1989, 1-31, стр. 22-23 (Бисерка).

¹² Ема Миљковић, *Пљевља и нахија Кукањ у другој половини XV века*, Гласник Завичајног музеја 1, Пљевља 1999, 157-168, стр. 159-160 (нахија Кукањ).

¹³ Ahmed Aličić, *Poimenični popis Sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985, 360.

парку на месту које се данас назива Читлук.¹⁴ Село је обновљено и средином XVI века делило се на Горњу и Доњу Врхобрезницу. Горња Врхобрезница била је манастирски читлук 1541. године на који је био разрезан порез од 200 аспри.¹⁵

Сл. 1. Извор потока Бисерке између цркве Свете Тројице и конака

3. Први познати ктитор – јеромонах Висарион

Првобитна хришћанска црква у комплексу манастира Свете Тројице морала се налазити код потока Бисерке, будући да је поток, као истакнути део природног окружења, назван по безименим црквеним рушевинама. Та

¹⁴ Владета Цвијовић, *Неки помени пљеваљских топонима у историјским изворима до краја петнаестог века*, Брезнички записи 1, Пљевља 1990, 5-18, стр. 13 (Врхобрезница).

¹⁵ Игуман манастира Свете Тројице Василије успео је 1541. године да добије од султана ферман којим се забрањује незаконито увећање пореза, Сретен Петковић, нав. дело, 15.

фаза постојања старијег разрушеног црквеног средишта (базилика – бисерика – бисерка), по правилима историјске лингвистике припадала би средњем веку. Монашки живот обнавља се у четвртог десенији XVI века, када је вероватно изнад подземне црквице била подигнута једнобродна црквена грађевина са кубетом. На ту грађевину могла би да се односи активност првог ктитора, познатог по имену, који је припадао монашком братству. У уништеном натпису на источном зиду припрате и, могуће, не сасвим тачно пренетом његовом садржају, као оснивач помиње се Висарион са братом Савом и сином архијерејом Никифором, а манастир је касније обновио игуман Јоаким. Јеромонах Висарион је историјска личност. Помиње се као угледни игуман манастира Свете Тројице у три записа из црквених рукописа 1545. године. На јужном зиду наоса у ктиторској композицији нису представљени сви ктитори који се помињу у уништеном натпису, већ само јеромонах Висарион у монашком руху и капи, како смерно прилази Христу на престолу, са моделом цркве у десној руци и свитком у левој. А то значи да је истински обновитељ манастира у првој половини XVI века и његов игуман био јеромонах Висарион. Остало је неразјашњено зашто модел једнобродне цркве са куполом и нижом полукружном апсидом, коју држи ктитор, није био у складу са постојећим изгледом Свете Тројице, где купола није над наосом, већ над припратом. Такву погрешку, и поред шематизованог приказивања, није могао да учини врстан сликар какав је био поп Страхиња из Будимља. С правом је претпостављено да је живописац желео да прикаже изглед првобитне грађевине, али то није била садашња црква, већ старија и мања црква, вероватно изнад подземне црквице. Стално угрожена влагом од сливања падавина, подземних и текућих вода, Висарионова црква је током следећих педесет година до те мере пострадала, да је подигнута нова са припратом, али не на истом месту, већ измештена ближе стени, делом укопана и изграђена на шиповима. Та градитељска делатност припада другој групи ктитора, једној породици из Поблаћа, који су своје дело овековечили ктиторским натписом и ктиторском композицијом.

4. Други ктитори – породица Поблаћана

На западном зиду припрате изнад улаза сачувао се натпис у коме се говори да су смерни монах Георгије са сином Ананијем и братанцем Војином спахијом храм припрате Свете Тројице из основа подигли, обновили, пописали и благолепно завршили 1592. године. Лево и десно од улаза на истом зиду налази се ктиторска композиција. На левој страни јеромонах Ананије са свитком у руци обраћа се Богородици са Христом на крилу, којој приступају, десно од улаза, монах Георгије Подблаћанин и спахија Војин.

Сл. 2. Јеромонах Ананија обраћа се Богородици,
Света Тројица, припрата.

Најстарији члан породице, монах Георгије Подблаћанин, седе браде, бркова и веђа, држи у левој руци молбени свитак, а у десници модел припрате са куполом, која би приближно одговарала оном изгледу какав је постојао пре велике преправке целокупног храмовног корпуса 1876. године. Одевен је у доњу тамноцрвену хаљину преко које носи црни великосхимнички аналав са везеним крстом. Заогрнут је у тамнољубичасти дуги монашки огртач, скупљен и закопчан под брадом. Испод огртача на левици провирују отворени крајеви дугог и ширег мрког рукава, оивиченог тракама. На глави, међутим, монах Георгије нема шиљату капу великосхимника, већ монашку капуљачу са прорезима која пада преко рамена и плећа.¹⁶

¹⁶ Приликом пострига великосхимник је добијао кукуљ, шиљату капу са пет крстића, и аналав, четвороугаоно платно са везеним крстом, које се носило на плећима испод расе, *Енциклопедија православља*, Београд 2002, I, 46 (аналав); 351 (великосхимник); II, 1073 (кукуљ); III, 1420 (панакамилава). Све наведене прилоге написао је епископ шумадијски Сава (Вуковић).

Сл. 3. Јеромонах Ананије, детаљ.

Његов син, јеромонах Ананије, је крепак човек мрких бркова и дуге бујне браде. Одевен је у тамномрку монашку ризу са црним појасом око струка, преко које носи дуги тамнољубичасти огртач, закопчан под брадом. На глави има црну монашку капуљачу која пада преко рамена и плећа, са дубоким прорезима, тако да се један правоугаоно завршени део спушта напред до подигнуте десне шаке. Испод огртача провирују овални завршеци дугог, не-

што ширег рукава, који су у угловима украшени, што иначе није својствено монашкој одори. Има црне чарапе и светле опанке.

Сл. 4. Монах Георгије Поблаћанин и спахија Војин,
Света Тројица, западни зид припрате.

5. Спахија Војин

Братанац монаха Георгија, спахија Војин, средњих година са проседом брадом и наглашене породичне сличности са монахом Георгијем, има занимљиву, богату и живописну одећу. Преко беле кошуље одевен је у дугу укројену хаљину љубичасте боје са уским оковратником, оивиченим мрким тракама. Дути и уски рукави копчају се металним запонцима до средине подлактице, а завршавају се полукружним нарукављем са црвеним везеним палметама. У струку је опасан широким црвеним појасом. Горња хаљина је огртач црвене боје, просечен до рамена за провлачење руку, одакле се спуштају дути висећи рукави, који се овално завршавају, а по рубу се види крзнена постава. Огртач је постављен мрким крзном и има крзнени полукру-

жни оковратник. Спреда се закопчава низом украсних хоризонталних плете-ница које на оба краја имају петљице и дугмад. Око врата је стегнут помоћу двеју округлих металних, вероватно сребрних алки кроз које је провучена и свезана врпца са по једном крупном металном перлом на завршетку. Огртач има на доњем рубу са стране отворене прорезе, чији су углови посувраћени ка спољњој страни, тако да се види крзнена постава. И горња и доња одећа допиру до чланака, а испод ње провирују уске чакшире и шиљата обућа.

Сл. 5. Спахија Војин, Света Тројица, западни зид припрате.

Натпис крај Војиновог лика бележи да је био спахија, што значи да је припадао нижем и најбројнијем војно-феудалном слоју у османској држави. Спахија је, под војном обавезом да иде у рат као коњаник, сам или са пратњом, уживао приходе од тимара различите величине, али чији износ није био мањи од 1.000 ни већи од 20.000 акчи. Одмах по освајању балканских земаља велики број племића и ситне властеле био је укључен у турски тимарски систем. Они су поседовали мање тимаре, често подељене на двојицу или тројицу, иако су њихове обавезе биле исте као и спахија муслимана. Спахија је живео обично на селу, где је имао право убирања ренте и контроле над земљом, а био је задужен за ред и спровођење наредби турских власти. Иако се током XVI и XVII века број хришћана спахија смањује, управо у том периоду запажа се њихово учешће у обнови, подизању и осликавању српских цркава и манастира. Поред спахије Војина у манастиру Свете Тројице, хришћани спахије појављују се као ктитори у манастиру Житомислићу (спахија Милисав из породице Храбрена 1609), у Гостовићу (спахија Јован Клисур, крај XVI или почетак XVII века), и у цркви Светих Апостола у Пећкој патријаршији (спахија кир Тодор 1634).¹⁷ Не зна се шта је био Георгије, ктитор Свете Тројице, пре замонашења, али се може претпоставити да је ова породица Поблаћана имала поседе у близини манастира у граничним деловима између области Брезнице и Поблаћа. Спахија Војин уживао је углед у народу и иступао је као народни представник у дуготрајним договорима са католичким владарима и папом око организовања заједничког иступања против Турака. Појављује се међу српским првацима који су потписали писмо никшићког војводе Грдана упућено папи Павлу V са збора у Морачи који је одржан 26. априла 1608. године и поново у писму патријарха Јована упућеном савојском војводи Карлу Емануелу I, такође са збора у Морачи од 13. децембра исте године. Писмо папи Павлу V написано је на италијанском језику, док су потписи 32 главара и њихови печати са ћириличким натписима отиснути у три реда на крају писма као овера аутентичности документа. Двадесет и трећи печат и потпис у другом реду припадају спахији Војину. Печат је округло, око једноставног украсног мотива у средини – шестокраке звезде коју чине два укрштена троугла, тече натпис: **Х(рист)оу равъ Воинъ Павъловъ**, а испод њега је потпис: **Воинъ спах(и)**. Учешће спахије Војина на децембарском збору у Морачи 1608. године тек недавно је повезано са ктитором Свете Тројице пљеваљске, али су превиђени подаци о њему и о читавом

¹⁷ Милан Васић, *Исламизација на Балканском полуострву*. Источно Сарајево – Бања Лука 2005, 93-96; Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1982, 327, бр. 1260 (уз патријарха Пајсија, поред осталих, спахија кир Тодор учествује у препокривању трпезарије); Сретен Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 18, нап. 24; 61, нап. 213; Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 35,86 (Гостовић), 105 (Житомислић).

низу српских главара које пружају њихови печати са натписима у писму војводе Грдана папи Павлу од 26. априла 1608. године. Тако натпис на печату спахије Војина открива да је име његовог оца и брата монаха Георгија било Павле.¹⁸

Сл. 6. Печат и потпис спахије Војина Павловог
(26. април 1608)

6. Поблаће

Поблаће је село и предео око реке Поблаћнице, леве притоке Лима, изнад чијег се тока уздиже према северу планинска висорава на висини од 1400 m. У другој половини XV века област Поблаћа била је далеко већа.

¹⁸ Писмо са морачког збора од 13. децембра 1608. г. објављено је пре једног века (Јован Томић, *Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву 1592-1614*, Земун 1903, 115-118), али је тек недавно уочено да се међу потписницима појављује и ктитор Свете Тројице пљеваљске, *Српски биографски речник*, 2, Нови Сад 2006, 287 s.v. Војин, спахија, ктитор (Н. С. Шулетић); Сретен Петковић, *Манастир Света Тројица у Пљевљима*, Пљевља 2008², 44. И писмо папи Павлу V објављено је пре осам деценија, Dragutin Kamber, *Pismo crnogorskih i albanskih prvaka papi Pavlu V (26.IV.1608)*, Croatia sacra Arkiv za crkvenu povijest Hrvata 4, Zagreb 1932, 287 – 292. Д. Крамберу је код тумачења српског текста писаног ћирилицом помоћ пружио Владимир Ћоровић, стр. 288, нап. 3; стр. 291 (снимак печата и потписа српских првака); стр. 292, бр. 23 (потпис и печат Војина спахије). Акт се чува у Ватиканском архиву, Archivum secretum apostolicum Vaticanum, Fondo Borghese III 70A, ff. 75r-77r. Снимци документа прибављени су захваљујући пријатељском посредовању Душана Синдика, а нарочито разумевању и спремном реаговању амбасадора Републике Србије при Светој столици у Ватикану господина проф. Владете Јанковића, као и надлежних у Ватиканском архиву, којима свима због тога изражавамо искрену захвалност.

Припадала су јој села југозападно и западно од Прибоја, побележена делом у босанском, а делом у херцеговачком санџаку. Атари поблаћких села Бучја на југу, под планином Ожаљ, преко села Оцркавље, Кнежева Река и Застејење граничили су се са селима нахије Кукањ.¹⁹ Првобитни назив области, очуван крајем XVI века, био је Подблаће, како сведочи сигнатура уз лик ктитора монаха Георгија у Светој Тројици пљеваљској.

7. Приложник– златар Јован

Укројену одећу – кафтан са гајтанима прихватили су неки родови турске војске (јаничари, азапи), па би се могло помишљати да је одећа спахије Војина такође била нека врста војне одеће, да није у истој одећи, само другачије боје, представљен на северном зиду припрате у Светој Тројици пљеваљској још један ктитор – приложник златар Јован Хочанин. Насликан је као млад голобради човек кратке тамне косе, али његово здравље је било већ озбиљно нарушено, што показује и изразито зеленкасти инкарнат. Зато су му у обраћању Богородици били потребни посредништво и помоћ светог исцелитеља Козме, врача – лекара, који га држи за руку и приводи Богородици са Христом. Ктетик Хочанин значи да је Јован био родом из трговачког места Хоче, данашње Фоче, која се од првог помена 1366. године развија у значајно трговачко и управно средиште, са привредним процватом у XVI веку. Трговало се највише кожама, крзном и воском, а међу великим бројем занатлија помињу се и златари.²⁰ Златарску производњу у Босни подстицали су и развијали дубровачки златари, који се појављују у трговима око босанских рудника. Било их је и у Фочи, јер је центар златарске производње у Подрињу била недалека Сребреница.²¹

¹⁹ Ahmed Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Orijentalni institut, Sarajevo 1985, 5 (Бучје); 22 (Застење); 40-50 (Островица и Поблаће); 220-223 (део нахије Поблаће); 322 (Борева); 575 (Будак, Доњи Обри); 586 (Широка); 587 (Горње Униште).

²⁰ Историју Фоче, као привредног и управног средишта, са много података из архивске грађе у Дубровнику, монографски је обрадио Богумил Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, Београд 1999, стр. 87 – 126, поглавље: V Фоча у зрело доба османлијске владавине (1550-1699); стр. 65, 67 (извоз коже, воска, црвца, олова); 75 (златари у Фочи 1474); 77 (Фочанин Цвјетко Рад. Јеличића уговорио је осмогодишњу радну обавезу код дубровачког златара Вићенца Радатовог 1545. године).

²¹ Десанка Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978, 42-44, 202-203.

Сл. 7. Златар Јован Хочанин и Свети Козма, Света Тројица,
северни зид припрате

Сл. 8. Златар Јован Хочанин, Света Тројица,
северни зид припрате, детаљ.

Портрет младог златара Јована боље је сачуван него фреско-слика спахије Војина, тако да су видљиви сви детаљи његове ношње. Преко жућкасто-беле доње кошуље закопчане дугметом, одевен је у укројену горњу хаљина – кафтан тамноцрвене боје који је спреда закопчан низом дугмади до струка. Преко носи љубичасти огртач који на прсима има дванаест пари водоравних плетених светлосивих гајтана, вероватно од срме. Око врата и на дугим уским рукавима изнад лакта су мрке украсне траке. Рукави се копчају сребрним копчицама – запонцима. Појас око струка и украси на нарукављу у облику палмета су светлозелене боје. Као и код спахије Војина, огртач има овални крзнени оковратник. Дуги viseћи рукави не завршавају се равно, већ укосе ка унутрашњој страни, по ивици се види крзнена постава, као и спреда дуж ивице огртача и на посувраћеним угловима прореза на рубу огртача. Кроз сребрне округле алке на крају оковратника огртача провучен је и свезан црвени гајтан. Између ношње златара Јована и спахије Војина, осим у боји одеће, запажа се разлика у обући. Док спахија Војин има уске чакшире и чизме са шиљатим врхом, златар Јован има уске чакшире са украсним рубом око ножног зглоба и на ногама неку врсту плетених опанака уздигнутог врха.

У суштини иста ношња спахије Војина Поблаћанина и златара Јована Хочанина показује начин одевања имућних људи крајем XVI века у Пљевљима, Поблаћу, Фочи, између Дрине и Лима. Са друге стране, иста богата ношња једног спахије, представника војно-поседничког staleжа државне власти, у коју је заоденут и један градски имућни занатлија, сведочи да је успон занатства по градовима у XVI веку довео до приближавања два staleжа, војно – феудалног и слободног градског, тако да су са достигнутим истим степеном економске моћи нестале и разлике у одевању. Крзнена постава огртача и кожна обућа светотројичких ктитора ликовни су приказ снажно развијене производње и обраде коже и крзна којима се трговало и у Пљевљима и у Фочи у XVI веку. Огртачи су се обично постављали мекшим и тањим јагњећим крзном (*agnelline, foldra, fodera*), ређе лисичјим, а оковратник и ивице плашта могле су бити и од скупоценијег крзна (лисичјег, вучјег или кунезлатице).²² Важна привредна грана у балканским градовима под турском влашћу била је прерада коже, на првом месту fine штављене јареће и козје (кордовани, сафијан) и овчије коже (монтони, монтонини), где су и Пљевља и Фоча били запажена средишта производње и уносне трговине.²³

²² Тома Поповић, *Извоз балканског крзна у XVI веку*. Историјски часопис XXXV, Београд 1988, 45-53.

²³ Тома Поповић, *Кордовани и монтонини у балканском извозу у XVI веку*, Историјски часопис XXXVI, Београд 1989, 65 –79; аутор закључује да се током XVI века зарада на продаји обрађених кожа кретала од 40 – 70 % (стр. 79).

8. Ктитори XIX века

Као што је био чест случај код већег броја цркава и манастира, и при подизању Свете Тројице у последњој деценији XVI века било је потребно да се задужбинари уједине. Слаба економска моћ чак и виших слојева српског друштва под туђинском влашћу све више је отежавала остваривање већих грађевинских подухвата. Али је од свега била јача тежња за обновом цркава и очувањем православља као црвеном линијом живота. Скромна средства појединца увећавана су уздруживањем, што је довело до појаве колективних ктитора, било да су то биле монашке заједнице, породице или грађани. Велику доградњу манастира Свете Тројице, после пожара 1859. године, извршили су 1876. године удружени монаси и грађани Пљеваља, трговци и занатлије, зидањем спољашње припрате и надзиђивањем и обзиђивањем целокупног постојећег храма. Толико велики грађевински подухват не би, међутим, био могућ да није било једног моћног и у историји српске цркве, можда јединственог приложника. У дугу листу ктитора и приложника манастира Свете Тројице великом сумом од 50.000 гроша уписао се и тадашњи турски султан Мецид.²⁴

9. Закључак

Манастир Света Тројица пљеваљска, као што је изложено, током своје дуге историје имао је већи број ктитора и више етапа изградње.

Првобитна хришћанска богомоља подигнута је била на извору потока Бисерке у време које се вероватно подудара са ранохришћанском фазом постојања рударског центра у Коминима. То би била прва фаза изградње храма. Та првобитна црква, посведочена само у топонимији називом потока Бисерке, била је запустела и у видљивим рушевинама у средњем веку када је преко вулгарне влашко-романске интерпретације изворног назива базилика – бисерика, прихваћена и сачувана у српском језику под данашњим именом Бисерка.

Старе и видљиве рушевине првобитне базилике на извору Бисерке искоришћене су да се добије дозвола за подизање цркве у првим деценијама XVI века, вероватно на месту подземне црквице са слабо очуваним фрескама у порти данашњег манастира. Ктитор је био јеромонах Висарион, који се помиње као старешина монашког братства 1544-1545. године. Његова задужбина, тада подигнута, била је једнобродна црква са полукружном апсидом и куполом, без припрате, као што је приказано на фресци у наосу. Средина

²⁴ С. Петковић, *Манастир Света Тројица код Пљеваља*, Београд 1974, 121.

XVI века, време јеромонаха Висариона, представља другу фазу изградње цркве.

Трећа фаза догодила се 1592-1595. године, када је због нарушене статике и влажног терена извршено измештање и изградња веће цркве са припратом. Дело је других познатих ктитора, породице Поблаћана – монаха Георгија, његовог сина јеромонаха Ананија и братанца спахије Војина Павловог, уз приложника – ктитора златара Јована Хочанина. Тада је извршена дренажа и јединствена супструкција на дрвеном роштиљу спроведена од апсиде до улазних врата припрате. Тиме је оправдан исказ у ктиторском натпису из 1592. године да је храм припрати из темеља подигнут, обновљен и пописан.

Четврта фаза 1876. године представља и најзамашнији градитељски подухват који је изменио целокупан изглед грађевине и уклопио је као макету у нови виши и већи корпус. Поред наведене четири, јасно видљиве и посведочене етапе изградње и промене грађевинске структуре манастира Свете Тројице плеваљске, могуће је да би стручна истраживања pruжила нове податке и бацила јаснију светлост на његову првобитну историју.

PhD Gordana Tomovic

THE FOUNDERS OF THE MONASTERY OF THE HOLY TRINITY OF PLJEVLJA

Summary

The monastery of the Holy Trinity in its long history had several founders and building phases also. The first phase represents an early Christian church built at the spring of the rivulet Biserka, named after church ruins in the middle ages as Serbian reception of vlacho – Rumanian vulgar interpretation (basilica – biserika – biserka).

The second phase presents building of the new church, probably in the place of existing subterranean little chapel in the court of the present monastery, in the middle of the XVI century. The founder was the monk Visarion, and this church was with one nave, with a semicircular apse, with one cupola, and without narthex.

The third phase was in 1592 – 1595, when the church was dislocated, rebuilt and enlarged with the narthex, because the statics of the building was endangered by the excessive humidity. Therefore, the drainage under the foundation was constructed in the form of grill made of wood. The founders were the family from the region of Poblacé, near Pljevlja, the monk Georgije, his son the monk Ananije

and his nephew, the sipahi Vojin, registered in the founding inscription and by their portraits. The goldsmith from Foča Jovan, represented in the narthex, took also certain part in rebuilding of the church.

The fourth phase took place in 1876, when the whole church was incorporated in the higher and larger building with exonarthex, existing today.